

SABIRA HAJDAREVIĆ

UDC: 821.14'02-6.09

Sveučilište u Zadru
shajdarevic@unizd.hr

POVRATAK HIPOTEZI O DVOJNOM AUTORSTVU ARISTENETOVIH *EROTSKIH PISAMA*

Sažetak. – Iako znanstvenici uvelike dovode u pitanje autorstvo epistolarnе zbirke iz 6. stoljeća pod naslovom *Erotska pisma*, njezinu jedinstvenost i jedinstvo njezina autorstva uglavnom tretiraju kao činjenice. Međutim, hipoteza je ovoga rada da prva knjiga predstavlja cjelovitu epistolarnu (Aristenetovu?) zbirku, dok bi druga knjiga mogla biti nečiji tuđi nedovršen nacrt koji je bio predviđen za kasniju doradu (ali se ona nije realizirala), loše izveden pokušaj imitacije jezičnih, motivskih i stilskih obilježja pisama iz prve knjige ili obadvoje.

Što se tiče metodologije istraživanja, pisma prve i druge knjige bit će detaljno zasebno analizirana kako bi se omogućila temeljita usporedba njihovih: formalnih obilježja (npr. duljine pisama i njihova oponašanja epistolarnе forme), izbora imena, zanimanja te bračnih statusa korespondenata, sadržajnih značajki (zapleta i njegova ishoda, razine prikazane golotinje i erotike, konstrukcije roda i sl.), intertekstualnosti (izbora intertekstova i načina njihove uporabe) te sintaktičkih obrazaca. Skupnim promatranjem rezultata svih tih pojedinačnih analiza potvrdit će se (ili odbaciti) početna hipoteza, tj. dokazat će se pluralnost autorstva zbirke (ili će se pak ukazati na podudarne formalne, sadržajne, intertekstualne i sintaktičke obrasce koji potvrđuju jedinstvo zbirke).

Ključne riječi. – Aristenet, autorstvo, jedinstvo autorstva, grčka epistolografija

1. Uvod

Fikcionalna epistolarna zbirka naslova *Erotska pisma* sastoji se od 50 pisama podijeljenih u dvije knjige – prva sadrži njih 28, a druga 22. I žene i muškarci pojavljuju se u ulozi korespondenata. Pisma nisu odgovorena. Uobičajeno prikazuju izvanbračne odnose, ali ima i opisa preljuba te peripetija unutar (uglavnom neharmoničnih) brakova.

Rukopis zbirke uobičajeno se datira u razdoblje oko 1200. godine,¹ a pronašao ga je i kupio u Apuliji Johannes Sambucus 1561. godine te je 1566. u Antwerpenu napravljen *editio princeps*.² Čuva se u Österreichische Nationalbibliothek u Beču kao Vindobonensis philologicus Graecus 310, odnosno V. Pisan je *recto-verso* na pergameni, a sastoji se od 64 folija. Izgubljen je folij koji je sadržavao ime autora, naslov djela, vjerojatno i završetak pisma II.22 (sačuvani tekst se prekida iza 15. retka), a možda i dodatna pisma.³ Fragmentarni naslov ἐπιστολαὶ ἀριστ. kasnije je dopunjen u ἐπιστολαὶ Ἀρισταινέτου ili, u latinskoj verziji, *Arist. Ep. Am[atoriae]*.⁴

2. Hipoteza: zbirka kao nejedinstveno književno djelo?

Iako znanstvenici učestalo iznose sumnje o Aristenetu kao autoru zbirke, prvenstveno zbog čudnovate podudarnosti da je ime autora zbirke jednako imenu pošiljatelja prvoga pisma,⁵ njezino jedinstvo uglavnom se ne propituje te se uobičajeno smatra da je ista osoba autor obaju knjiga zbirke, tj. svih 50 pisama. Istina, svojevremeno je Fabricius iznio hipotezu o dvojnomo autorstvu: „Aristaenetos sive quicumque epistolarum illarum sunt auctores, non enim esse unum censeo”.⁶ Hipoteza je ubrzo posve zanemarena pa se kasnije samo sporadično pojavljuju škrti osvrti znanstvenika na neujednačenosti i razlike između pisama prve i druge knjige; npr. Arnott je istaknuo kako su u drugoj knjizi pisma kraća te kvalitativno inferiorna.⁷ Iako je u jedinstvo autorstva svojevremeno bio posve siguran Gallé Cejudo,⁸ u novije doba u nekolicini objavljenih publikacija upućivalo se na neke formalne i sadržajne razlike između pisama dviju knjiga zbirke.⁹

¹ Usp. Drago 2023, 105; Hercher 1873, 281–282; Lesky 1951, 7; Hunger 1961, 403; Mazal 1971, VI i Vieillefond 1992, XXII.

² Sambucus 1566.

³ U ranijoj prepisivačkoj praksi podaci o naslovu, autoru, ponekad i prepisivaču, stanju zatečenog rukopisa i sl. navodili su se na kraju rukopisa, u tzv. *kolofonu*.

⁴ O problemima vezanima uz autorstvo zbirke usp. Bianchi 2008; Burri 2004; Drago 2007, 16–36; Drago 2023; Gallé Cejudo 1999, 13–22; Mazal 1971, I–VIII i Mazal 1977.

⁵ Možda je nepažljivi prepisivač, dobivši rukopis bez imena autora, jednostavno pogreškom prepisao ime s prvog folija koji je bio pred njim. Ovu sumnju prvi iznosi Mercier u svom izdanju (Mercier 1595), a u to je siguran Boissonade (Boissonade 1822, VII). Budući da se u zbirci nekolicina epistolografa pojavljuje u ulozi korespondenata, Zanetto smatra da je autor umetanjem svoga imena definirao pripadnost podvrsti (Zanetto 1987, 197), što je plauzibilno.

⁶ Fabricius 1790, 695.

⁷ Arnott 1982, 300.

⁸ Gallé Cejudo 1999, 14.

⁹ Usp. Hajdarević 2019 i Hajdarević 2023. Mimo navedenih radova, hipoteza o dvojnomo autorstvu zbirke zanemareno je područje istraživanja.

Detaljna sinoptička analiza svih konstitutivnih formalnih i sadržajnih aspekata zbirke te minuciozna usporedba stanja u knjigama I i II dosad nisu napravljene, stoga je cilj ovoga rada iznijeti rezultate istraživanja: duljine pisama i njihova oponašanja epistolarne forme, izbora ili tvorbe osobnih imena korespondenata, izbora njihova spola, zanimanja i bračnih statusa; sadržajnih osobitosti (zaplet, tretman scena koje uključuju opise golotinje ili tjelesnih kontakata, konstrukcija roda itd.); intertekstualnih izvora i načina njihova korištenja te sintaktičkih obrazaca.¹⁰ Rezultati pojedinačnih dosadašnjih analiza u ovom radu su objedinjeni, stavljani u širi kontekst, ali i znatno precizirani; pri provjeri i/ili ponovljenim analizama otkrivene su nedorečenosti te ispravljene raznovrsne omaške u dosadašnjim istraživanjima. S druge strane, detaljna analiza sintaktičkih obilježja zbirke uz usporedbu sintaktičkih osobitosti pisama knjiga I i II predstavljaju zasad sasvim neistraženo područje i dodatan doprinos ovog rada poznavanju autorova baratanja (post)klasičnim grčkim jezikom.

2.1. Nepodudarna duljina pisama

Iako je najočitija razlika između pisama dviju knjiga nepodudarnost njihove duljine, ona dosad nije detaljnije analizirana ni prikazana statistički. Prebrojavanje redaka u Mazalovu izdanju¹¹ pokazuje kako je ukupan prosjek duljina pisama vrlo različit: u knjizi I on je iznad 41, a u knjizi II je tek 29 redaka.¹² Najopsežnije pismo knjige I (a ujedno i cijele zbirke) je I.10 s čak 123 retka, a najkraće je I.9 s nepunih 16,5 redaka. U knjizi II najdulje pismo (II.1) broji 63 retka, a najkraće je II.8 s nepunih 13,5 redaka (to je ujedno i najkraće pismo Zbirke). Dok pisma knjige I pokazuju popriličnu raznolikost duljina, pisma knjige II iznimno rijetko su dulja od 40 redaka; takva su samo četiri pisma (što je oko 19%), naspram 10 pisama u knjizi I (što je više od trećine pisama u toj knjizi – točnije, 36%). Najveći postotak pisama knjige II je u kategorijama koje

¹⁰ Podjela pisama u dvije knjige ne poklapa se s izmjenom prepisivača; nakošena minuskula ispunjava cijele folije 1r–16v, od 17r preuzima druga, a prva se pojavljuje opet na folijama 33r, 36r, 41r i od retka br. 15 na foliju 42r. Dakle, identiteti prepisivača i izmjena njihovih rukopisa nemaju nikakve veze s propitivanjem autorstva u ovom radu.

¹¹ Mazal 1971.

¹² Broj redaka u knjizi I je kako slijedi: I.1: 65, I.2: 25, I.3: 79, I.4: 42, I.5: 36, I.6: 30, I.7: 32, I.8: 17, I.9: 17, I.10: 123, I.11: 30, I.12: 38, I.13: 75, I.14: 26, I.15: 68, I.16: 38, I.17: 32, I.18: 32, I.19: 73, I.20: 15, I.21: 22, I.22: 47, I.23: 19, I.24: 40, I.25: 36, I.26: 25, I.27: 45, I.28: 29. U knjizi I ukupno je 1156 redaka, a prosjek duljine pisama je 41,3 redak. U knjizi II broj redaka je ovakav: II.1: 63, II.2: 19, II.3: 24, II.4: 25, II.5: 56, II.6: 19, II.7: 50, II.8: 14, II.9: 19, II.10: 38, II.11: 14, II.12: 29, II.13: 29, II.14: 21, II.15: 22, II.16: 26, II.17: 24, II.18: 44, II.19: 24, II.20: 37, II.21: 30 i II.22: 15. U knjizi II ukupno su 642 retka, a prosjek duljine pisama je 29,2 redaka. Treba imati na umu da u knjizi II nedostaje završetak pisma II.22, a možda i dodatna pisma, ali nema osnove za pretpostavku da bi pisma koja eventualno nedostaju bila znatno drugačijih karakteristika od sačuvanih.

okupljaju primjere s manje od 30 redaka (čak 68%, naspram svega 32% pisama knjige I). Nasuprot tome, trećina pisama knjige I pripada u kategoriju osrednje duljine, onu koja okuplja primjere s 30–39 redaka. Čak i ako zanemarimo ekstremnu duljinu jednoga pisma koje je tri puta dulje od prosjeka za knjigu I (v. pismo I.10 s puna 123 retka), preostaje pet pisama koje pripadaju trima kategorijama najduljih pisama, naspram samo jednoga iz knjige II. Pritom je možda indikativno da je u slučaju knjige II riječ upravo o uvodnome pismu; ukoliko knjigu I zamišljamo kao samostalnu zbirku, ne iznenađuje da bi autor-imitator duljinom prvog pisma u knjizi II pokušao „zamaglit” prijelaz.

2.2. Spol korespondenata

Velika većina pošiljatelja pisama zbirke (njih 38, tj. 76%) muškoga su spola.¹³ Muškarci šalju 22 pisma prve knjige (oko 79%),¹⁴ a 16 pisama druge knjige (što je oko 73%).¹⁵ Žene su pošiljateljice preostalih 12 pisama (što je oko 24%, po šest pisama u obje knjige) – u slučaju knjige I, riječ je o postotku od oko 21%,¹⁶ a u slučaju knjige II oko 27%.¹⁷

Muškarci se kudikamo češće pojavljuju i u ulozi primatelja pisama – u njih 37 (što je 74%),¹⁸ tj. u 23 pisma u prvoj knjizi (oko 82%),¹⁹ odnosno 14 pisama u drugoj knjizi (oko 64%).²⁰ Sukladno tome, žene primaju 13 pisama (26%): pet iz prve knjige (oko 18%)²¹ i osam iz druge knjige (oko 36%).²² Pošiljatelj i primatelj su istoga spola u čak 39 pisama (78% od ukupnog broja); muškarci u 32 pisma (82%), a žene u njih sedam (18%). Ukoliko knjige promatramo zasebno, muškarci se dopisuju u 21

¹³ Za 36 pisama spol korespondenata otkrivaju njihova osobna imena navedena u *titulima*, a u dva pisma kojima je *titul* izgubljen (I.2 i II.6) moguće ga je rekonstruirati iz teksta. U I.2.1 pojavljuje se particip muškoga roda: Ἐσπέρᾳ τῇ προτεραίᾳ μελωδοῦντί μοι κατὰ τινὰ στενωπὸν. U pismu II.6 subjekt rečenice νενίκηκάς με τὴν ἐμὴν ἐρωμένην λαβὼν donosi rješenje dvojbe; Aristenet u zbirci ne nudi niti jedan primjer istospolne ljubavi (ni u muškoj ni u ženskoj varijanti), stoga je i ovaj pošiljatelj muškarac.

¹⁴ To su: I.1, I.2, I.3, I.4, I.5, I.6, I.7, I.8, I.9, I.11, I.12, I.13, I.15, I.16, I.17, I.20, I.21, I.22, I.23, I.26, I.27 i I.28.

¹⁵ To su: II.1, II.2, II.4, II.6, II.7, II.8, II.9, II.10, II.11, II.12, II.17, II.18, II.19, II.20, II.21 i II.22.

¹⁶ To su: I.10, I.14, I.18, I.19, I.24 i I.25.

¹⁷ To su: II.3, II.5, II.13, II.14, II.15 i II.16.

¹⁸ Iz *titula* je jasno da je to sigurno slučaj u ukupno 35 pisama (22 u prvoj i 13 u drugoj knjizi), što je oko 70%. Tomu treba dodati i pismo II.6 (usp. vokativ muškoga roda u ὦ θαυμάσιε Φορμίων u II.6.7), a vrlo vjerojatno i I.2 (usp. ton pisma i prirodu odnosa opisanog u njemu; vrlo slično hvalisanje doživljenim odnosom je u I.16, čiji su korespondenti muškarci).

¹⁹ To su: I.1, I.2, I.3, I.4, I.5, I.6, I.7, I.8, I.9, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.16, I.17, I.20, I.21, I.22, I.23, I.24, I.27 i I.28.

²⁰ To su: II.4, II.6, II.7, II.8, II.10, II.11, II.12, II.13, II.14, II.16, II.18, II.19, II.20 i II.22.

²¹ To su: I.10, I.18, I.19, I.25 i I.26.

²² To su: II.1, II.2, II.3, II.5, II.9, II.15, II.17 i II.21.

pismu knjige I (75%)²³ i 11 pisama knjige II (50%),²⁴ a žene u četirima pismima knjige I (14%)²⁵ te u trima pismima knjige II (14%).²⁶ Korespondenti su različitog spola u preostalih 11 pisama (22%), tj. u trima pismima u prvoj knjizi,²⁷ a u njih osam u drugoj.²⁸

Prevlast muških korespondenata u Aristenetovoj zbirci nije iznenađenje: svi autori grčke fikcionalne epistolografije češće biraju muškarce i za pošiljatelje i za primatelje.²⁹ Ipak, zasebno promatranje knjiga Aristenetove zbirke pokazuje zanimljiv otklon. Naime, dok u knjizi I muškarce susrećemo u ulozi korespondenata čak četiri puta češće no žene (a kao primatelje više nego četiri i pol puta), u knjizi II taj je omjer bitno manji; pošiljatelji su muškarci samo oko 2,5 puta češće no žene, a primatelji manje od dvaput. Nadalje, u knjizi I postoji vrlo naglašena tendencija međusobnog dopisivanja osoba istoga spola; takva je situacija u čak 89% pisama (odnosno u njih 25 od ukupno 28), dok je u knjizi II postotak takvih pisama tek 64% (riječ je o 14 pisama od njih 22). Sukladno rečenome, pismo s korespondentima različita spola više je no tri puta očekivanije u knjizi II.³⁰

2.3. Identiteti korespondenata i protagonista

Hetere su pošiljateljice pet pisama iz knjige I (I.14, I.18, I.19, I.24 i I.25) te triju pisama iz knjige II (II.13, II.14 i II.16), a primateljice su četiriju pisama knjige I (I.18, I.19, I.25 i I.26) te dvaju pisama u knjizi II (II.1 i II.21). Sva tri pisma u kojima hetere pišu drugim heterama su u knjizi I (I.18, I.19 i I.25). Ljubavnicima se obraćaju podjednako često u pismima

²³ To su: I.1, I.2, I.3, I.4, I.5, I.6, I.7, I.8, I.9, I.11, I.12, I.13, I.15, I.16, I.17, I.20, I.21, I.22, I.23, I.27 i I.28.

²⁴ To su: II.4, II.6, II.7, II.8, II.10, II.11, II.12, II.18, II.19, II.20 i II.22.

²⁵ To su: I.10, I.18, I.19 i I.25.

²⁶ To su: II.3, II.5 i II.15.

²⁷ To su: I.14, I.24 i I.26.

²⁸ To su: II.1, II.2, II.9, II.13, II.14, II.16, II.17 i II.21.

²⁹ U Alkifronovoj zbirci muškarci šalju oko 77% pisama, a primaju njih 71%. Pošiljatelj svih pisama u Filostratovoj zbirci je sam autor, dok su primatelji gotovo podjednako muškarci i žene (52% naspram 48%). U Elijanovoj zbirci čak 90% pisama šalju i primaju muškarci, a u Teofilaktovoj šalju 79% pisama, a primaju njih 82%. Prevlast muških korespondenata u podvrsti vjerojatno je rezultat odabira prevladavajućih fikcionalnih zanimanja (s iznimkom hetera/prostitutki); u grčkom društvu, koliko nam je poznato, nije bilo žena-ribara, žena-ratarica ni ženskih parazita. Usp. detaljniju analizu izbora spola korespondenata u Hajdarević 2020, 81.

³⁰ Od pisama s korespondentima različita spola, u prvoj knjizi žene šalju dva pisma (I.14 i I.24), a muškarac jedno (I.26), a u drugoj pet pisama šalju muškarci (II.1, II.2, II.9, II.17 i II.21), a tri pisma žene (II.13, II.14 i II.16). Dakle, izračun postotaka pokazuje suprotnu tendenciju; prevlast korespondentica u I (66%), a korespondenata u II (62%). Ipak, riječ o malenom broju ovakvih pisama u I, stoga se treba kloniti zaključka da na ovom području knjige pokazuju otklon koji je pažnje vrijedan.

obaju knjiga (v. I.14 i I.24 te II.13, II.14 i II.16). Naravno, u ulozi protagonista hetera su prisutne ili se spominju i u dodatnim pismima, i to posvuda po knjizi I (npr. I.1, I.2, I.3, I.4, I.7, I.12, I.16, I.17, I.19, I.21, I.22, I.27 i I.28) te, zanimljivo, u samo dvama pismima u knjizi II (II.18 i II.20). Knjiga II pokazuje kudikamo širi dijapazon odnosa. U njoj su dvostruko češće no u knjizi I prikazani bračni odnosi ili naklonosti prema tuđim suprugama. Šest je primjera, a to su: II.3, II.7, II.12, II.15, II.17 i II.22.³¹ Protagonistice u II mogu biti i neudane djevojke (II.2 i II.5) te ropkinje (II.4 i II.17). Manja zastupljenost hetera u knjizi II možda je autorov pokušaj izbjegavanja zamke repetitivnosti ranije prikazanih sadržaja (dijapazon prikaza karaktera hetera, kao i harmoničnih ili nestabilnih odnosa s njima, ipak je relativno ograničen).

2.4. Oponašanje epistolarne forme

Najočitiji element kojim neki tekst sebe definira kao pismo jest identificiranje korespondenata,³² a autori grčke fikcionalne epistolografije, imitirajući obilježja prave korespondencije, tu informaciju čitatelju nude na početku pisama, u tzv. preskriptu (ili *titulu*). Prema Trappu,³³ dodatni elementi koji, u međusobnim kombinacijama, odražavaju epistolarnu formu su: a) korištenje prvoga lica glagola ili zamjenica za 1. lice (čime je ostvarena poveznica pošiljatelja sa sadržajem pisma), b) apostrofe primatelja, npr. vokativom osobnog imena, imenice ili pridjeva (što stvara vezu pošiljatelja s primateljem), c) simulacija direktnog obraćanja primatelju korištenjem 2. lica glagola ili zamjenica za 2. lice, d) aluzije na pisanje i čitanje pisama ili prethodnu epistolarnu komunikaciju, objašnjenje motivacije za pisanje i slanje pisma te e) uvodni ili završni pozdrav.³⁴

Lako je uočljiva „šarolikost” unutar zbirke – pojedina pisma ne sadrže nijedan od gore navedenih elemenata (osim navedenih osobnih imena korespondenata) i samim tim *uopće* ne nalikuju pismima, dok poneka posve uvjerljivo oponašaju formu nalik onoj u stvarnoj korespondenciji. Grupiranje pisama u kategorije prema kriteriju porasta oponašanja epistolarne forme u njima omogućit će zasebno promatranje stanja u knjigama I i II. Posve specifična za ovu zbirku pisma su koja naracijom nalikuju pri-

³¹ I knjiga I ima pisma u kojima su prikazani brakovi i preljubi – na ženski preljub aludira se u I.5 i I.9, a muškarac ulovljen na djelu s tuđom suprugom je u zatvoru u I.20. Međutim, u tim primjerima aludira se na *prošlu* nevjeru i u pismima nema *opisa* samog preljubničkog seksualnog odnosa niti jasnih *planova* da se on ostvari u budućnosti.

³² König 2007, 277.

³³ Trapp 2003, 34–38.

³⁴ Cjelovita uvodna pozdravna formula u grčkom pismu sadrži ime pošiljatelja u nominativu, primateljevo ime u dativu te pozdrav u infinitivu: X (sc. šalje) Y-u χαίρειν. Uobičajeni završni pozdrav je ἔρρωσο. Svi autori podvrste izbjegavaju uvrstiti uvodni pozdrav u svoja fikcionalna pisma, a završni koriste samo sporadično.

povijetkama ispričanima u 3. licu; ne sadrže nijedan epistolarni element, korespondenti su eksterni iz perspektive opisane priče te prepričani događaji nemaju veze ni s jednim od njih. Ukoliko se ova atipična pisma ubroje u Kategoriju A, preostala pisma moguće je rasporediti u narednih pet kategorija po načelu porasta broja detektiranih epistolarnih elemenata u njima (u Kategoriji B postoji samo jedan, u Kategoriji C njih dva itd.), sve do pisama u kojima je oponašanje epistolarne forme iznimno uvjerljivo (Kategorija F).³⁵

Pisma prve knjige pokazuju jasnu tendenciju odmaka od očekivane epistolarne forme i sklonost uključivanju malobrojnih epistolarnih elemenata: njih 75% (21 od 28 pisama) pripadaju u prve tri kategorije.³⁶ Osim toga, u knjizi I nijedno pismo nije u Kategoriji F, a samo je jedno u Kategoriji E (pismo I.24). Preostala pisma knjige I su u Kategoriji D jer relativno uspješno imitiraju epistolarnu formu.³⁷ Suprotna tendencija uočena je u drugoj knjizi: oko 55% njezinih pisama (12 od 22 pisma) našlo se u kategorijama s povećanim nalikovanjem „pravim” pismima,³⁸ a pritom imaju apsolutnu prevlast u Kategorijama E (četiri od ukupno pet primjera) i F (sva četiri primjera). Nadalje, u prvoj knjizi nijedno pismo nema završnu pozdravnu formulu, a sadrže ju četiri pisma druge knjige.³⁹ U prvoj knjizi samo jednom se aludira na pisanje pisma, a pritom je naglasak na rezultatu, tj. slovima/riječima pisma (usp. ἐπευχόμενος τοῖς γραφεῖσι u I.1.63). U drugoj knjizi dva su slična primjera (usp. κατασπένδω δάκρυα τῶν γραμμάτων u II.13.19-20 i τὰ γεγραμμένα u II.17.21), a u čak pet primjera naglasak je na samom činu, tj. na aktivnosti pisanja i/ili slanja. Četiri su autoreferencijalna primjera, tj. spomeni se odnose na aktualno pismo i u njemu iznesene informacije; usp. ταῦτα γράφω (u II.3.15), γράφουσα (u II.5.47), ταῦτα γέγραφα (u II.13.27) i μυστήριά σοι ταῦτα γεγράφη (u II.5.56). U preostalom primjeru – αὐτοχειρίᾳ... γεγραμμένην (u II.13.10-11) – uz aluziju na pisanje i slanje, postoji i spomen čuvanja ranije primljenog pisma koje je muškarac (primatelj ovoga drugoga pisma)

³⁵ Načela distribucije u ranijem sličnom istraživanju (Hajdarević 2020, 84) znatno su precizirana, a unesene su i određene preinake, npr. preglednosti radi uvedena je i dodatna, šesta kategorija. (Osim toga, u navedenom ranijem istraživanju analiza imenovanja bila je jedina svrha rada, dok su u ovom radu rezultati omogućili korak dalje te su iskorišteni kao polazna točka osporavanja jedinstva autorstva.)

³⁶ To su: I.6, I.10, I.11 i I.27 (Kategorija A), zatim I.2, I.4, I.7, I.8, I.9, I.15, I.20 i I.22 (Kategorija B) te I.1, I.5, I.12, I.13, I.18, I.21, I.23, I.25 i I.26 (Kategorija C).

³⁷ To su: I.3, I.14, I.16, I.17, I.19 i I.28.

³⁸ To su: II.2, II.6, II.14 i II.21 (Kategorija D), zatim II.1, II.3, II.13 i II.17 (Kategorija E) te II.5, II.9, II.15 i II.16 (Kategorija F). Ostatak pisama knjige II svrstan je ovako: u Kategoriji A ih je tri, što je 14% (II.7, II.20 i II.22), u Kategoriji B je njih 6, što je 27% (II.4, II.8, II.10, II.12, II.18 i II.19), a u Kategoriji C je samo jedno pismo (II.11).

³⁹ To su: II.5, II.9, II.15 i II.16 (pritom su se ta pisma posve primakla epistolarnoj naraciji jer sadrže primjere svih pet elemenata epistolarne forme).

vlastoručno napisao i poslao. Aluziju na slanje pisma u knjizi I susrećemo samo jednom (usp. ἐπιστέλλω u I.24.39), a u drugoj knjizi u čak pet pisama (usp. ἐπιστέλλω u II.3.18, ἐξαποστέλλω u II.15.14, ἐπέστειλεν u II.9.19, ἐπιστείλαιμι u II.1.3 i ἐπέστελλον u II.13.28). Nadalje, u II.1.1 tekst koji je pred nama izrijekom se naziva pismom (usp. τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν), a tako se naziva i prethodno primljeno pismo u II.13.10-11 (usp. τὴν σὴν ἐπιστολὴν). Potrebno je uočiti i tri dodatna primjera u kojima se ne nalaze derivati od ἐπιστέλλω ni γράφω, ali epistolarni kontekst je jasan. U prvome naglasak je na zapisanim riječima (usp. διὰ τούτων u II.17.23), u drugome važna je sama informacija (usp. ἀπήγγειλα u II.5.52), a II.1 aludira na svoje buduće (zamišljeno) čitanje; pošiljatelj se nada da će pismom ostvariti cilj, tj. uspješno nagovoriti primateljicu na vezu s njegovim prijateljem.⁴⁰

Dakle, završne i pozdravne formule, korištenje vokativa, 1. i 2. lica glagola ili zamjenice za 1. i 2. lice te autoreferencijalne opaske redovito su karakteristika druge knjige, dok ih u prvoj nalazimo *iznimno rijetko*; od ukupnog broja aluzija na pisanje pisama ili njihovo slanje (19), samo su dvije u prvoj knjizi, a sve ostale – njih čak 17 – u drugoj su knjizi. Drugim riječima, ukoliko čitatelj očekuje pronaći u zbirci fikcionalna pisma koja nalikuju „pravima”, uglavnom će ih uzalud tražiti u knjizi I.

2.5. Odabir/tvorba osobnih imena korespondenata

Konvencije grčke fikcionalne epistolografije nalažu korištenje nekog od triju načina imenovanja korespondenata: autori mogu odabrati imena stvarnih ljudi (ponajčešće književnika), posuditi literarna imena, ali najčešće koriste tzv. opisna imena,⁴¹ koja uglavnom anticipiraju temu pisma ili zanimanje aktera, a „skovana” su zasebno za svako pojedino pismo.⁴² Odabirom imena iz prvih dviju grupa autori su vjerojatno poticali čitatelje na proučavanje remek-djela ranijih pisaca i ostvarivali svojevrсни literarni dijalog sa slavnom književnom prošlošću Grka, a stvaranjem opisnih imena naglašavali su *nepostojanje* protagonista u stvarnom svijetu.⁴³

⁴⁰ Ne uzimaju se u obzir izrazi koji se odnose na pisanje ili slanje pisama, ali se nalaze u tzv. *argumentima* (podnaslovima) pisama, predstavljajući sažetak radnje pisma kojem prethode (ἐπιστολὴ u I.10, γεγράφηκε φίλῳ u I.16 te ἐπιστέλλει u II.2) jer je gotovo sigurno riječ o naknadnim interpolacijama (usp. Drago 2007, 9 i Mazal 1971, VIII).

⁴¹ Uobičajeni termini su i: i nomi parlanti, noms parlants i sprechende/redende Namen. O literarnom imenovanju općenito vidi više u: Šimunović 2009. O opisnim imenima u grčkim literarnim vrstama i njihovu tumačenju vidi više u: Kanavou 1977 (o Aristofanovu imenovanju) te Kanavou 2015 (o Homerovu imenovanju).

⁴² Arnott, 1982, 291–292.

⁴³ König 2007, 278.

Nisu sačuvani tituli za I.2 i II.6, dakle, ukupan broj korespondenata u knjizi I je 54 (po 27 pošiljatelja i primatelja), a u knjizi II je 42 (po 21 pošiljatelj i primatelj). U prvoj knjizi 11% pošiljatelja su stvarne osobe,⁴⁴ njih 15% likovi posuđeni iz književnih djela,⁴⁵ njih čak 59% nose opisna imena,⁴⁶ a za njih 15% nije pronađeno sigurno tumačenje imenovanja.⁴⁷ Stvarne su osobe primatelji oko 7% pisama,⁴⁸ književni likovi u oko 15% pisama,⁴⁹ primatelji oko 67% pisama nose opisna imena,⁵⁰ a neriješenih je ostalo 11% slučajeva.⁵¹

U drugoj knjizi pošiljatelji su stvarne osobe u 9,5% pisama,⁵² likovi posuđeni iz književnih djela u oko 33,5% pisama,⁵³ opisna imena odabrana su u 38% pisama,⁵⁴ dok su među neriješene slučajeve svrstani pošiljatelji 19% pisama.⁵⁵ Stvarne su osobe primatelji u 5% pisama,⁵⁶ književni likovi u 28,5% pisama,⁵⁷ primatelji 38% pisama nose opisna imena,⁵⁸ a princip imenovanja nije utvrđen u 28,5% slučajeva.⁵⁹

Iako autor(i) obiju knjiga preferira(ju) opisna imena, čime se prate konvencije književne podvrste, u prvoj knjizi učestalost imena ovog tipa kudikamo je veća; omjer je 65% naspram svega 36% u drugoj knjizi. Nadalje, u knjizi I autor podjednako poseže za imenima stvarnih ljudi i književnih likova, dok su u drugoj knjizi imena likova odabrana više no četiri puta češće no imena stvarnih osoba.⁶⁰ Pritom su jedino rezultati učestalosti opisnih imena konačni jer ovise o odnosu imena korespondenata i samog teksta pisama (nasuprot tome, naše znanje o imenima stvarnih lju-

⁴⁴ To su pošiljatelji pisama I.5, I.11 i I.22.

⁴⁵ To su pošiljatelji pisama I.16, I.19, I.24 i I.25.

⁴⁶ To su pošiljatelji pisama I.3, I.6, I.7, I.8, I.9, I.10, I.12, I.13, I.14, I.15, I.17, I.18, I.20, I.21, I.23 i I.26.

⁴⁷ To su pošiljatelji pisama I.1, I.4, I.27 i I.28.

⁴⁸ To su primatelji pisama I.5 i I.22.

⁴⁹ To su primatelji pisama I.16, I.19, I.24 i I.25.

⁵⁰ To su primatelji pisama I.1, I.3, I.6, I.7, I.8, I.9, I.10, I.11, I.12, I.13, I.14, I.15, I.18, I.20, I.21, I.23, I.26 i I.27.

⁵¹ To su primatelji pisama I.4, I.17 i I.28.

⁵² To su pošiljatelji pisama II.1 i II.19.

⁵³ To su pošiljatelji pisama II.3, II.13, II.14, II.15, II.16, II.21 i II.22.

⁵⁴ To su pošiljatelji pisama II.2, II.5, II.7, II.8, II.10, II.12, II.17 i II.18.

⁵⁵ To su pošiljatelji pisama II.4, II.9, II.11 i II.20.

⁵⁶ Samo primatelj pisma II.19.

⁵⁷ To su primatelji pisama II.3, II.9, II.11, II.15, II.16 i II.21.

⁵⁸ To su primatelji pisama II.1, II.2, II.5, II.8, II.10, II.12, II.17 i II.18.

⁵⁹ To su primatelji pisama II.4, II.7, II.13, II.14, II.20 i II.22.

⁶⁰ Kao pomoć korištena su izdanja zbirke koja sadrže kritičke aparate uz sugestije mogućih Aristenetovih izvora (prije svega Mazal 1971 i Drago 2007), baza TLG (Thesaurus Linguae Graecae) i pripadajući alati za pretragu tekstova (programi Diogenes i Mousaios) te LGPN, tj. *A Lexicon of Greek Personal Names* (Osborne i Byrne 1994). Ovdje prezentirani zaključci predstavljaju sistematiziran te doraden sažetak opsežnijih istraživanja (vidi više u: Hajdarević 2013, 118–167 i Hajdarević 2017).

di i literarnih likova ograničeno je te umanjeno gubitkom tolikog broja književnih naslova). Dakle, eventualni naknadni uspjeh u tumačenju zasad nesvrstanih primjera u objema knjigama povećao bi postotak zastupljenosti samo stvarnih imena i/ili književnih imena. U knjizi I prevlast opisnih imena toliko je uvjerljiva da ne bi bila ugrožena čak ni pribrajanjem svih neriješenih primjera. S druge strane, u knjizi II bi pribrajanje čak i malenog postotka nesvrstanih slučajeva među literarna imena toj kategoriji imenovanja donijelo prevlast nad opisnim imenima.⁶¹

Dodatni fokus na opisna imena donosi niz zanimljivih rezultata. Nekoliko je varijanti: imena ovog tipa uobičajeno definiraju zanimanje protagonista, upućuju na sadržaj pisma (npr. na mjesto ili okolnosti odvijanja opisane zgrade ili karakternu crtu aktera pisma) ili pak kombiniraju te informacije. Međutim, ima i nekoliko vrlo kompleksnih primjera, u kojima je veza sa sadržajem ili protagonistima teže uočljiva i tek detaljnijom analizom pronalazimo „ključ” u tijelu pisma (npr. sinonime sastavnih elemenata imena) ili čak van njega (npr. intertekstualna poveznica dovodi do autorova izvora u kojemu pronalazimo rješenje/pomoć za tumačenje imena). U knjizi II izražena je tendencija relativno jednostavnog povezivanja imena sa sadržajem pisma – takvih je čak 60% primjera opisnih imena. Nasuprot tome, u knjizi I tek je oko četvrtine imena stvoreno je taj način. Nadalje, dok je aludiranje opisnog imena na zanimanje aktera relativno često u knjizi I (takvih je gotovo trećina iskorištenih opisnih imena), knjiga II sadrži samo jedan jedini primjer takvog imenovanja. Razlike između knjiga I i II time još nisu iscrpljene. Kad je riječ o primjerima kompleksnog imenovanja, u knjizi I svih 10 takvih primjera uzajamno su čvrsto i na komplicirane načine povezana pa je njihovo samostalno tumačenje nemoguće (tj. ta imena potječu iz ukupno pet pisama: I.9, I.10, I.12, I.13 i I.15).⁶² S druge strane, u knjizi II primjeri ovoga tipa mogu dolaziti u kombinaciji s imenovanjem druge vrste: u sva tri primjera (II.5, II.12 i II.17) samo su primatelji imenovani kompleksnijim načinima, dok se pošiljateljima imena lako daju protumačiti već iz površnog čitanja teksta pisma (u svim slučajevima sažimaju sadržaj).

⁶¹ Hajdarević 2017, 384 pojedine primjere pribraja među neriješene uz napomenu (nedokazive) pretpostavke da im je mjesto upravo u kategoriji II.

⁶² Ponekad indirektno upućuju na temu i mjesto odvijanja radnje: u I.10 ime pošiljateljice (Eratoklija) najavljuje preradu slavne Ovidijeve priče o Akontiju i Kidipi koja u pismu slijedi, a ime primateljice (Dionizijada) spona je s Kalimahovom pjesmom u kojoj se kao mjesto te iste radnje i podrijetla djevojke definira otok Naksos, nazvan i Dionizovim otokom, tj. Διονυσιάς (Callim. Aet. fr. 75, 40–41). Usp. Drago 2007, 207. U pismu I.13 sastavnice imena korespondenata definiraju preduvjete happy endinga ljubavne priče opisane u pismu (sreća i talent), a u I.9 i I.12 tek otkriće sinonima sastavnica imena u tekstu pisama definira izbor samih imena. Imena ponekad predstavljaju uzrok i posljedicu ispričane radnje (npr. I.15). Detaljniju analizu ovakvih zanimljivih primjera kompleksnog imenovanja vidi u Hajdarević 2017.

2.6. Opisi golotinje

U Aristenetovoj zbirci čak 42 pisma opisuju dijelove tijela koji su ionako neskriveni odjećom poput kose, dijelova lica i dlanova. Dakle, samo preostalih osam sadrži opise dijelova tijela koje bismo mogli smatrati erogenim zonama: zastupljeni su opisi ženskih grudi (pokrivenih odjećom ili ne) te vrata i stopala, a područje tijela između grudi i potkoljenica autor pri opisima posve izostavlja. Iako gotovo sva pisma zbirke pokazuju tendenciju prema pristojnim opisima, u knjizi II to je izraženije. Dakle, po pitanju golotinje knjiga I ipak nudi više (usp. redom I.1 i I.12, zatim I.3 i I.16 te, naročito, I.7 i I.27), iako je otklon relativno malen. U većini pisama riječ je o prikazima ženskih tijela, što je u skladu s činjenicom da pisma većinom pišu muškarci, ali opisi muškaraca nešto su češći u knjizi I (ipak, riječ je o konvencionalnim i nedetaljnim opisima njihove kose, lica ili stasa).

2.7. Opisi fizičkih kontakata

Pojedini elementi predigre, poput zagrljaja, poljubaca usnama ili poljubaca ruku, kao i dodira ženskih grudi, opisani su sporadično u obje knjige. Podudarno je u obje knjige i izbjegavanje opisa milovanja bedara, trbuha i genitalija. Samo u knjizi I susrećemo tri primjera posrednih poljubaca. Dvaput je riječ o *zamjeni* za prave poljupce, a žene ljube vlastite ruke jer ih je ranije dodirnuo njihov ljubavnik: u I.9 žena ne može poljubiti ljubavnika jer ga susreće u javnosti i pred svojim suprugom, dok hetera u I.22 ljubavniku ne želi pokazati da mu je oprostila, ali želja za poljupcem je jača od nje. Primjer iz I.25 drugačiji je – muškarac i žena ljube isto mjesto na čaši pa na jabuci, a ti poljupci očito su *dio flerta* kojim budući ljubavnici pokazuju uzajamnu zainteresiranost. S druge strane, u knjizi II pronalazimo jedan jedini opis posrednog dodira grudi – u II.13 žena stavlja ljubavnikovo pismo u njedra. Taj čin demonstrira emocionalnu povezanost žene s pošiljateljem pisma te nadomješta milovanja s njim.

Iako se uspješno ostvarena seksualna nastojanja spominju u obje knjige gotovo podjednako, uočljivo je kako su preljubnički odnosi opisani kudikamo češće u knjizi II: ostvarene preljube spominju i opisuju II.7 i II.22, a preljubi se planiraju u pismima II.3 i II.15. Naravno, ova je činjenica rezultat učestalosti prikaza bračnih odnosa u knjizi II, a skladni brakovi, podrazumijeva se, ne bi bili posebno intrigantna tema za opise.

I mnoštvo drugih pikanterija nalazi se u knjizi II: djevojka iz aristokratske obitelji odlučuje izgubiti nevinost prije braka (II.5), robinja je voajerka dok njezina vlasnica vodi ljubav sa svojim ljubavnikom te je prizor potiče da ponudi i svoje tijelo istom muškarcu (u II.7), objektofilija/agalmatofilija je motiv pisma II.10, a preljub u II.15 svodi se na plan dvi-ju susjeda da međusobno zamijene muža i roba. Vulgarnost je također obi-

lježje samo knjige II: najvulgarniji opis je u II.22, pismo II.7.25–27 sadrži detaljan opis znojenja i uzbuđenog disanja ljubavnika, a opis pokušaja slikara da vodi ljubav sa slikom u II.10 sadrži podosta lascivnih detalja (poput polijeganja slike u krevet i penjanja na nju).

2.8. Intertekstualnost

Odavno je uočeno da Aristenetova zbirka sadrži velik omjer „tuđega”; pisma vrve posuđenim frazama, citatima i aluzijama na ranija književna djela grčke, ponekad i rimske književnosti. Eksploatacija ranijih autora nerazdruživa je odrednica grčke fikcionalne epistolografije u cjelini, a treba je promatrati u sklopu Druge sofistike i aticizma, šire tendencije pozivanja na ranije doba i klasike grčke književnosti. Pritom Aristenetove posudbe nisu ograničene na početne ulomke ili najpoznatije paragrafe;⁶³ autor demonstrira poznavanje širokog dijapazona cijelih književnih djela, a u slučaju najopsežnijih citata i parafaraza nužno je pretpostaviti da je imao pred sobom i pisane primjerke te ih koristio kao predloške.⁶⁴

Iako su posudbe u nekim kritičkim izdanjima zbirke naznačene, u znanstvenoj literaturi *nema preciznog odgovora* na pitanja kojem autoru i kojoj književnoj vrsti Aristenet duguje najviše, na koje načine Aristenet odabrano uklapa u svoje djelo te ima li odstupanja između knjiga I i II u odabiru autora čija su djela eksploatirana i/ili načina na koji je to učinjeno. Ovo istraživanje utemeljeno je na paralelama koje su navedene u Mazalovu izdanju,⁶⁵ a za dopune i provjere njegovih podataka korištena su i druga izdanja, monografije i svi relevantni znanstveni radovi koji se ovom tematikom bave.⁶⁶

Analiza Aristenetovih izvora dala je ovakve rezultate (autori su navedeni od najzastupljenijih naniže, a broj detektiranih paralela naveden je u zagradama): Platon (60),⁶⁷ Filostrat St. Sofist (24),⁶⁸ Lukijan (22),⁶⁹ Ahi-

⁶³ Za razliku od njega, Elijan posuđuje uglavnom od Aristofana i Demostena, kao i kasniji nastavljatelj tradicije, Teofilakt (Arnott 1982, 302–303).

⁶⁴ Nepoznato je tko su bili Aristenetovi čitatelji. Iako je erotika kao tema mogla biti privlačna širokim slojevima, primarna su publika vjerojatno bili obrazovaniji slojevi koje se poziva na prepoznavanje ranije pročitanih ulomaka raznovrsnih autora i žanrova.

⁶⁵ Mazal 1971.

⁶⁶ Arnott 1968; Arnott 1973; Drago 2007; Gallé Cejudo 1993; Hajdarević 2013; Lesky 1929; Mazal 1931 i Pietzko 1907. Prilikom analize svi nedovoljno uvjerljivi prijedlozi su odbačeni; u radu se prednost daje *dokazivim* paralelama, bile one i malobrojnije. Poslovice zbog njihove učestalosti u književnim djelima nisu uzete u obzir, osim ako je pri analizi u okolnom tekstu pisama pronađena uvjerljiva intertekstualna potvrda njihova porijekla.

⁶⁷ I.1.46, I.1.46–47, I.1.61–62, I.2.20, I.2.22–24, I.3.3, I.3.3–4, I.3.9–10, I.3.21–23, I.3.33–35, I.3.42–44, I.3.72–73, I.4.30–31, I.4.41–42, I.5.3–4, I.6.4, I.6.11–12, I.10.2–3, I.10.22, I.11.25–26, I.13.36, I.14.5, I.15.9–10, I.15.43, I.18.5–6, I.18.6–7, I.18.7–8, I.18.10–11, I.18.11–16, I.18.17–19, I.18.20–30, I.19.10, I.19.12, I.19.35–36, I.21.9–10, I.21.17, I.22.2–3, I.24.2–3, I.24.13–15, I.25.12–14, I.27.14, I.27.17–18, I.28.5–6, II.1.50–52, II.1.62–63, II.2.16–17,

lej Tacije (17),⁷⁰ Alkifron (17),⁷¹ Homer (13),⁷² Aristofan (11),⁷³ Kalimah (11),⁷⁴ Filostrat II epist. (10),⁷⁵ Ksenofont er. (9),⁷⁶ Menandar (6),⁷⁷ Hari-ton (4),⁷⁸ Demosten (3),⁷⁹ Euripid (3),⁸⁰ Heliodor (3),⁸¹ Muzej (3).⁸² Po dvaput korišteni su Apolonije Rođanin (II.5.20-24 i II.5.42-43), Eshil (I.27.38 i I.28.21), Ksenofont hist. (I.1.31-32 i I.25.12), Sinezije (II.13.19-20 i II.14.7-8) i Teokrit (I.17.14-15 i II.13.6), a po jednom Aga-ton (I.13.2-3), Alkej (II.11.9-12), Aristotel (I.12. 16), Elijan (II.12.10), Eshin (I.6.5), Heziod (I.10.6), Hipokrat (I.24.38-39), Non (II.7.21-22), Ovidije (I.10.40), Plutarh (I.22.4-5), Pseudo-Lukijan (I.25.6), Sapfa (I.10.84), Sofoklo (II.4.2) i Sozomen (I.22.13-14).

Platonov utjecaj znatno je snažniji u knjizi I, u kojoj pronalazimo gotovo tri četvrtine posudbi od ovog autora – njih 44 (što je 73% od ukupnog broja). Pritom je u I.2 i I.18 Platonova građa gotovo posve potisnula autorov glas u drugi plan. I Filostrat je češće eksploatiran u knjizi I: od ukupno 24 paralele njih 15 (62%) ih je u prvoj, a devet (38%) u dru-goj knjizi. Lukijanove paralele raspoređene su u omjeru 15: 7, a uz to se u knjizi II koriste drugačije; u oko 67% primjera riječ je o iznimno dugač-kim *verbatim* citatima (preuzete su tri ili čak četiri riječi, često uz dodatak parafraze ostalih iz izvora), dok se u knjizi I uglavnom preuzimaju kraći

II.4.11-12, II.4.16, II.5.11, II.7.14, II.7.35-37, II.12.11-12, II.14.7-8, II.18.4, II.18.6-7, II.18.31-32, II.19.10-11, II.20.27-28 i II.20.28.

⁶⁸ I.1.3-5, I.3.4-5, I.3.15-17, I.3.48-50, I.3.50-52, I.4.2-3, I.7.12-13, I.10.83, I.10.99-101, I.11.15-18, I.11.18-19, I.11.20-21, I.12.21-22, I.24.24-25, I.26.13-18, II.1.19, II.4.18-20, II.5.3-4, II.5.14-15, II.10.13-14, II.19.9-10, II.19.18, II.21.10-11 i II.21.11-12.

⁶⁹ I.1.7-8, I.1.45, I.1.46-47, I.3.30-31, I.4.21-22, I.5.18-19, I.10.94-95, I.11.21, I.13.50, I.16.28-30, I.17.18, I.25.21-23, I.27.26, I.27.37-38, I.28.2-3, II.1.11, II.1.34-35, II.6.9-10, II.7.18-19, II.16.4-7, II.20.13 i II.20.25-26.

⁷⁰ I.1.8, I.1.10-11, I.1.22, I.2.25, I.3.22-23, I.10.76, I.11.29-30, I.13.52-53, I.21.11-12, I.26.9-11, II.5.6-7, II.5.13, II.7.35-37, II.7.38, II.10.18, II.12.7-8 i II.20.24-25.

⁷¹ I.1.14-15, I.1.18, I.1.26-27, I.1.42-43, I.1.44, I.1.60-61, I.11.23-24, I.16.24-25, I.19.1-2, I.19.68, I.22.22-23, I.24.31-32, II.1.24-28, II.9.14-19, II.16.3-4, II.16.22 i II.18.30.

⁷² I.1.19, I.1.28, I.1.57-58, I.3.6-7, I.3.53-55, I.5.10, I.10.55, I.12.37-38, I.15.14, I.16.19-29, I.19.72-73, I.28.17 i II.3.24.

⁷³ I.14.25-26, I.17.16, I.17.19, II.1.7-8, II.4.23, II.5.56, II.6.2, II.12.18-20, II.12.24 i dva primjera u II.22.1.

⁷⁴ I.10.53-54, I.10.60-61, I.10.64-65, I.10.82-96, I.10.98, I.10.106-108, I.15.33-51, I.15.38, I.15.43-44, I.15.51-54 i I.24.21.

⁷⁵ I.3.11-13, I.3.74, I.7.22-23, I.16.30-31, I.17.17, I.21.4-5, I.25.18-19, II.1.40-41, II.1.56-57 i II.6.1-4.

⁷⁶ I.10.7-8, I.10.104-105, I.16.35-37, I.27.27-29, II.5.15-16, II.5.28-29, II.7.17-18, II.19.22-24 i II.21.28-30.

⁷⁷ I.2.5, I.24.12, II.6.4, II.17.7, II.17.8-9 i II.18.3.

⁷⁸ I.5.34-35, I.10.1, I.13.57 i I.27.8-9.

⁷⁹ I.6.20, I.10.42 i I.15.57-58.

⁸⁰ I.9.8-9, II.5.2-3 i II.5.45.

⁸¹ II.3.16-17, II.7.45-46 i II.18.34.

⁸² I.10.43-44, II.1.5 i II.5.16-17.

citati (od jedne ili dvije riječi) ili je riječ o parafrazama. Osim toga, iako je zastupljen u Aristenetovom tekstu manjim ukupnim brojem paralela od Platona i Filostrata, Lukijan je paralelama uvjerljivo *najrasprostranjeniji* autor – njegov se utjecaj osjeti u čak 17 pisama, tj. u čak 12 pisama u prvoj knjizi te u samo pet pisama u drugoj knjizi. Homerovi stihovi korišteni su u knjizi I čak 12 puta, u knjizi II samo jednom. Alkifron i Filostrat II su u knjizi II znatno rjeđe odabrani, a Aristofan znatno češće; tripud u knjizi I, a čak osam puta u knjizi II. Sve tri posudbe od Heliodora te obje posudbe od Apolonija Rođanina i od Ksenofonta korištene su samo u knjizi II, a najneobičniji je primjer eksploatacija Kalimahova opusa – svih se 11 posudbi nalazi u knjizi I.⁸³ Ukoliko se svi primjeri promatraju skupno, uočava se kako je velika većina dugačkih verbatim citata ili citata uz dugačke parafraze okolnog posuđenog teksta u knjizi I; ako se gledaju samo primjeri s preuzetih minimalno tri ili više riječi u kombinaciji s parafrazama okolnog teksta iz izvora, omjer je čak 86 naspram 32.⁸⁴

Sva navedena odstupanja i nepodudarnosti između knjiga I i II u izboru autora i načina na koji su njihovi ulomci iskorišteni u zbirci treba uzimati sa zadržkom – problemi koji proizlaze iz fragmentarne očuvanosti grčke književnosti u cjelini, a naročito Kalimahovih stihova, lirike i Nove komedije, imaju značajan utjecaj na naše detektiranje posuđenica. Ipak, uočena odstupanja svakako je potrebno uzeti u obzir.

2.9. Sintaktički obrasci odabranih zavisnih rečenica

Grčka fiktionalna epistolografija stasala je u okrilju Druge sofistike, a autori su pod snažnim utjecajem aticizma, arhaizirajućeg poticaja na korištenje vokabulara, sintakse, stila, tema i motiva ranijih autora, prvenstveno Atenjana 5. i 4. st. pr. n. e. (naročito Tukidida, Ksenofonta i Platona). I sofistički obrazovani Aristenet, iako živi u kasnoj antici, pokušava pisati svoja *Pisma* jezikom i stilom davnih vremena, izbjegavajući jezik svoje svakodnevice. Budući da je grčki doživio mnoge dijakronijske promjene u tisućljeću koje je proteklo od doba Klasike do Aristenetova vremena, realno je pretpostaviti da je autor u svom naumu mogao biti u najboljem slučaju tek djelomično uspješan. S obzirom na to da je tema svih pisama Zbirke ista, uz ponavljanje zapleta i motiva, zgrade u obje knjige morale bi biti opisane koliko-toliko podudarnim sintaktičkim obrascima ukoliko ih je sastavio isti autor. Budući da je za postklasični grčki tipično npr. miješanje nastavaka prošlih vremena, brkanje indikativa i konjunktiva, sve rjeđe korištenje optativa te smanjenje broja veznika zavisnih reče-

⁸³ Znatna oštećenost Kalimahova opusa predstavlja problem svoje vrste i moguće je da je njegov odjek jednostavno ostao neprepoznat u knjizi II zbog manjka materijala za usporedbu.

⁸⁴ Pri izvođenju svih zaključaka vezanih uz intertekstualne postupke potrebno je voditi računa i o činjenici da knjiga II sadrži manje pisama no knjiga I.

nica,⁸⁵ fokus ovog dijela rada je na sintaksi vremenskih, namjernih, posljednjih, uzročnih i izričnih rečenica, a prvenstveno na upotrebi načina te na odabiru veznika u njima; sve nepodudarnosti u učestalosti ili u načelima primjene i odstupanja (u kvantitativnom i kvalitativnom smislu) od pravila klasične sintakse u knjigama I i II mogle bi ukazivati na dvojno autorstvo zbirke.

Premda je Mazalovo izdanje Aristenetovih *Pisama* na glasu kao ono koje se, za razliku od ostalih, vjerno drži izvornika, tijekom ovog istraživanja ispostavilo se da je i on bio sklon prepravkama. Među njegovim korekcijama ima opravdanih,⁸⁶ no počesto je skretao u *hiperkorekciju* Aristenetove sintakse i mijenjao sintagme koje su bile dozvoljene te katkada zastupljene i u djelima klasičnih autora. Nažalost, velika većina korekcija (i u ovom i u drugim izdanjima) tiče se upravo upotrebe načina, stoga je u istraživanje naknadno morao biti uključen i rad na originalnom rukopisu i provjera stanja u njemu; jedino autopsijom bilo je moguće dobiti sliku sintakse originala, a ne amalgama originala i Mazalovih intervencija.⁸⁷ Naravno, nemoguće je utvrditi je li tekst rukopisa ostao nepromijenjen kroz niz prepisivanja od autorova vremena nadalje ili dio „uspješnih” imitacija ili „pogrešnih” oblika potječe od prepisivača; uz ovu napomenu u ostatku rada podrazumijevat će se da se analizira *tekst rukopisa*, čiji god bio.

U namjernim rečenicama s veznikom *īva* knjige pokazuju obrnutu tendenciju pri upotrebi optativa: u knjizi I on se izbjegava, čak i u situacijama gdje je očekivani od konjunktiva (npr. iza historijskih vremena, kao u I.15.30 ili I.25.13), a u knjizi II korišten je i iza historijskog vremena (npr. u II.3.8) i iza primarnog (vidi II.4.5, II.4.9 i II.13.17). Mada je *īva* od rimskog doba nadalje potisnuo druge veznike iz upotrebe i postao dominantnim veznikom namjernih rečenica, što je bilo vidljivo i u književnim djelima,⁸⁸ u zbirci, iako uočavamo prevlast veznika *īva* (14 primjera upotrebe), donekle zanemaren u toj ulozi samo je veznik *ōs* (samo dva primjera), dok se *ōpōs* koristi relativno često (10 primjera). Pritom je

⁸⁵ O ovim i drugim sintaktičkim osobitostima postklasičnoga grčkog vidi više u: Bentein 2013; Bentein 2017; Bentein i Janse 2020; Bentein, Janse i Soltic 2017; Browning 1969; Cristofaro 2003; di Bartolo 2020; Fykias i Katsikadeli 2013; Holton i Manolessou 2010; Horrocks 2007; Kim 2010; la Roi 2021; Palmer 1980, 174–198; Rafiyenko i Seržant 2020; Schleppegrell 1992 te Thompson 1984.

⁸⁶ Npr. ignoriranje dvaput prepisanog odlomka u pismu I.16, prepravljjanje *morfološki neispravnih* oblika (npr. ἀμαυρώσετο u I.16.11 ili κατὰλήψοιτο u I.3.71) ili besmislenoga παρακαθέζετε u I.25.13, kao i ἐρωτες u II.1.9 (što je promijenjeno u smislenije ἑρινύες).

⁸⁷ Rukopis je dostupan online ovdje: <https://viewer.onb.ac.at/1002D3ED>. Potreba provjere stanja u rukopisu zakomplicirala je i oduljila predviđeni posao; rukopis nije u dobrom stanju, jedan od dva prepisivača piše vrlo neuredno i nečitko, a ponegdje je tekst skriven mrljama od prolivene tinte te raznovrsnim škrabotinama.

⁸⁸ Usp. di Bartolo 2020, 23–25.

īva češće odabran u knjizi II (omjer je 6: 9), za razliku od ὅπως koji prednjači u knjizi I (omjer je 7:3) i tamo redovito može doći s optativom (I.3.70, I.19.18), dok u knjizi II nijednom nije njime popraćen.⁸⁹ Oba primjera s veznikom ὥς su u knjizi I (I.6.4 i I.22.24).

Zanimljivo, svih 14 primjera posljedičnih rečenica pronađeno je u knjizi I. Ukupno osam primjera je s ὥστε, a šest s ὥς. U čak 12 slučajeva veznici su praćeni infinitivima, a oni se koriste i pri opisu činjeničnog stanja i stvarno nastupile posljedice, gdje bi *indikativ* bio očekivan (tako je npr. u I.3.23, I.10.113, I.16.29, I.19.43 i I.24.14 s ὥστε te u I.1.39 i I.5.32 s ὥς). Uočeno je i postklasično miješanje namjere i posljedice (na primjer I.27.30).

Za razliku od toga, u uzročnim rečenicama korištenje indikativa za stvarne događaje konzistentno je – svih 17 primjera ὅτι s indikativima pokazuju činjenično stanje, a takvo je korištenje podudarno u obje knjige (osam je primjera u knjizi I, a devet u knjizi II),⁹⁰ isto je i s upotrebom indikativa s ὥς (tri primjera, dva u knjizi I te jedan u knjizi II) i ἐπεὶ, s tim što je potonji znatno češće korišten u knjizi I (osam je primjera, dok je samo jedan u knjizi II).

Sukladno očekivanom, izričnih je rečenica u zbirci mnogo (čak 28), koriste isključivo indikative (i to uvijek za činjenice), a jedino je među rečenicama s ὥς uočena znatna nepodudarnost u učestalosti upotrebe; od 22 primjera njih samo pet su u knjizi II.

U vremenskim rečenicama pronađena je prava šarolikost veznika, a, iako su uočene određene nepodudarnosti u učestalosti njihova korištenja u knjigama I i II,⁹¹ treba uzeti u obzir da ti veznici mogu imati vrlo različita značenja (dijapazon je od „kad” i „dok” do „dokle”), stoga njihova pojava ili izostanak⁹² ne ovise samo o preferencijama autora, već i kontekstnim nijansama pisama. Među sintaktičkim markerima (kao što je npr. korištenje načina) uočene su određene „pogreške” u odnosu na klasični grčki, no ima ih u obje knjige pa se ovi argumenti ne mogu koristiti pri ispitivanju autorstva zbirke.⁹³

⁸⁹ Ipak, svi primjeri manje učestalog načina upotrebe s konjunktivima i optativima imaju objašnjenje (npr. tadašnja namjera subjekta).

⁹⁰ Usp. npr. I.3.41, I.4.23, I.12.36 ili II.6.15, II.6.16 i II.7.9.

⁹¹ Najčešći je ὥς (11 primjera ukupno; sedam u knjizi I te četiri u knjizi II), slijedi ὅτε (sedam primjera, tri u knjizi I, a četiri u knjizi II), ἡνίκα (četiri primjera; po dva u svakoj knjizi), zatim πρίν (tri primjera, jedan u knjizi I te dva u knjizi II), ἕως (tri primjera; jedan u knjizi I, dva u knjizi II), ἐπεὶ (tri primjera, svi u knjizi I), ἄχρις (dva primjera (po jedan u svakoj od knjiga) te naposljetku ὁπότε (samo jedan primjer; u knjizi I je).

⁹² Npr. ἐπεὶ je korišten triput, i to samo u knjizi I, u kojoj se nalazi i jedini primjer upotrebe veznika ὁπότε.

⁹³ Veznik πρίν u obje je knjige iskorišten s konjunktivom bez ἄν (v. I.6.25, II.12.25 i II.17.5), i to nakon rečenica koje ne sadrže negaciju, što se može smatrati postklasičnom

Zaključno, sintaksa u pismima Zbirke mješavina je klasičnih i postklasičnih obrazaca, ali „omaške” su relativno malobrojne te se aticizam rukopisa i imitaciju klasičnoga grčkog generalno može smatrati poprilično uspješnima.⁹⁴ Brojnost veznika, tipična za klasični grčki, uglavnom je zadržana u svim promatranim rečenicama. Utjecaj postklasičnoga grčkog vidljiv je u mjestimičnu miješanju konjunktiva s indikativima futura ili aorista (I.5.20, I.16.11 ili II.12.3–5), uočeno je brkanje namjere i posljedice u nekoliko rečenica s veznicima ἵνα i ὥς (I.6.4, I.22.23–25, I.27.33 i II.4.5–6), a jednom i nastavaka medijalnog imperfekta i aorista (I.16.11; samo u rukopisu),⁹⁵ kao i veznik πρίν praćen konjunktivom bez ἄν (I.6.25, II.12.25 i II.17.5).⁹⁶ Iako su ovakve „pogreške” uočljivo češće u knjizi I, poneki primjeri su pronađeni i u knjizi II, stoga ove sintaktičke podudarnosti ne mogu biti samostalno iskorištene kao argument u korist dvojnosti autorstva, ali mogu poduprijeti ranije spomenute nepodudarnosti.⁹⁷

3. Zaključak

Detaljnou analizom formalnih i sadržajnih konstitutivnih elemenata pisama zbirke *Erotska pisma* otkrivene su mnoge nepodudarnosti između knjiga I i II koje se, po mišljenju autora ovog rada, mogu smatrati valjanim argumentima za potvrdu inicijalne hipoteze o dvojnou autorstvu zbirke. Diskrepancije su otkrivene u svakou od pojedinačnih analiza. Ipak, nisu podjednako važne ni primjenjive niti brojem primjera niti uvjerljivošću; neke među njima svakou predstavljaju upečatljive i snažne argumente za opravdanu sumnju u jedinstvo zbirke.

U knjizi II izražena je tendencija prema znatno kraćim pismima; u prosjeku su kraća za oko 10 redaka. Pritom ih oko 68% ne prelazi niti 30 redaka, a samo četiri pisma dulja su od 40 redaka. Za usporedbu, isti postotak pisama iz knjige I dulji je od 30 redaka, a 10 pisama dulje je od 40 redaka. Pritom je važno istaknuti da je u knjizi II najdulje pismo upravo

karakteristikou koja se „omakla” ili pak namjernim sintaktičkim arhaiziranjem (vidi Smyth 1984, 552, paragraf 2444b).

⁹⁴ Sintaktički obrasci s kojima su se priređivači dosadašnjih kritičkih izdanja rado „obračunavali” trebali bi se smatrati sintaktičkim varijacijama u prirodnom razvoju grčkog jezika i ne bi ih se smjelo korigirati.

⁹⁵ O tendenciji miješanja nastavaka za sva prošla vremena vidi više u: Holton i Manollesou 2010, 556–557.

⁹⁶ Uvid u preostale vrste rečenica, iako nesistematičan (pošto one nisu bile predmetom ovog rada) pokazao je dodatne odrednice, poput primjera u kojima je εἴθε popraćen indikativima futura ili odnosnih rečenica s ἄν i optativom te pogodbenih rečenica kojima je u protazi εἰ s konjunktivom. Analiza sintaktičkih osobitosti zahtijeva dodatno proširenje, što će biti temou nekog budućeg rada.

⁹⁷ Autor ovog rada smatra da su pretpostavljena dvojica autora zbirke živjeli u relativno bliskou vremenu i pod sličnim utjecajima postklasičnog grčkog svoje svakodnevice.

ono prvo s 63 retka; drugi autor ovakvim atipično dugih pismom možda je pokušao „zamagliti” prijelaz iz knjige I.

Iako je velika većina korespondenata zbirke muškoga spola (oko 75% u obje knjige), čime Aristenet prati konvencije književne podvrste, uočena je značajna razlika pri usporedbi pojedinačnih stanja u knjigama. Dok u knjizi I u ulozi korespondenata susrećemo muškarce čak četiri puta češće no žene (a kao primatelje više nego četiri i pol puta!), u knjizi II muškarci su pošiljalci samo 2,5 puta češće no žene, a primatelji manje od dvaput (drugim riječima, pošiljateljice/primateljice su u knjizi II nešto brojnije). Osim toga, u knjizi I u svim pismima osim njih tri „dopisuju” se osobe istoga spola, dok je u knjizi II takvih tek 64% pisama.

U knjizi I hetere se češće pojavljuju i kao korespondentice i kao protagonistice (omjer je 22 pisma naspram samo sedam u knjizi II), dok knjiga II pokazuje znatno veću šarolikost – često su prikazani bračni odnosi, a ponekad i odnosi s ropkinjama i djevojkama iz uglednih obitelji.

Pisma knjige II znatno uvjerljivije oponašaju epistolarnu formu; u više od polovine primjera epistolarni elementi su vrlo bogato zastupljeni. Većoj sličnosti pravim pismima naročito doprinose završne pozdravne formule koje su baš sve u pismima knjige II, i to u onim pismima koja su se posve primakla epistolarnoj naraciji, povezujući čvrsto sadržaj prepričane zgrade i s pošiljateljem i s primateljem, uz aluzije na čin pisanja pisma ili njegovo slanje (II.5, II.9, II.15 i II.16). Autoreferencijalnost je također obilježje knjige II – u pet primjera pošiljalci se osvrću na svoju aktivnost pisanja sadašnjeg pisma i/ili na informacije koje su u njemu iznesene (usp. ταῦτα γράφω u II.3.15, γράφουσα u II.5.47, μυστήριά σοι ταῦτα γεγράφθω u II.5.56, ταῦτα γέγραφα u II.13.27 te τὰ γεγραμμένα u II.17.21), u jednom primjeru aludira se na ranije pisanje pisma na koje se aktualnim pismom odgovara (v. αὐτοχειρία... γεγραμμένην u II.13.10-11), a jednom je naglasak na okolnostima pisanja (v. κατασπένδω δάκρυα τῶν γραμμάτων u II.13.19-20).

Na području imenovanja korespondenata primijećene su *iznimno značajne razlike* među knjigama. Iako se u obje knjige preferira imenovanje korespondenata tvorbom tzv. opisnih imena, ona su znatno češća u knjizi I (65% naspram svega 36% u knjizi II). Osim toga, druge dvije kategorije imena – imena „posuđena” od stvarnih ljudi ili iz književnih djela – podjednako su zastupljene u knjizi I, a u knjizi II literarna imena su čak četiri puta češća od imena stvarnih osoba. Detaljnije analiziranje opisnih imena iznjedrilo je dodatne razlike: u knjizi I tek oko 25% opisnih imena upućuje čitatelje na sadržaj pisma, a u knjizi II ovakvih je primjera čak 60%. Nadalje, dok oko trećina opisnih imena u knjizi I aludira na zanimanje protagonista, u knjizi II pronađen je jedan jedini primjer! Među najkompleksnijim primjerima imenovanja (njih 10) u knjizi I uvijek je riječ o parovima imena (tj. tako su imenovani i pošiljalci i primatelji svakog

pojedinačnog pisma), a u knjizi II ovako su stvorena samo imena nekolicine *primatelja*.

Po pitanju golotinje knjiga I nudi malo više. Obrnuta je tendencija pri prikazu fizičkih kontakata; u knjizi II ponuđeno je obilje pikanterija, npr. opis gubljenja nevinosti djevojke-aristokratkinje (II.5), voajerskih sklonosti mlade ropkinje uz njezino dijeljenje istog muškarca s vlasnicom (u II.7), objektofilije/agalmatofilije (II.10), dogovaranja preljuba jedne susjede i odnosa druge s robom one prve (II.15), nekoliko je preljuba ili pokušaja preljuba (II.3, II.7, II.15 i II.22), od kojih je onaj u II.22 opisan neobično vulgarnim rječnikom, a onaj u II.7 sadrži detaljan opis znojenja i uzbuđenog disanja ljubavnika. Među ostalim razlikama ističe se činjenica da su posredni poljupci pronađeni samo u knjizi I.

Fragmentarno očuvan korpus grčke književnosti (a naročito Nove komedije i lirike) nalaže veliku opreznost pri tvrdnjama i zaključcima utemeljenima na analizi intertekstualnosti. Ipak, potrebno je izdvojiti odrednice specifične za svaku od knjiga. Najuočljivija razlika tiče se Kalimaha; svih 11 detektiranih posudbi su u knjizi I. Gotovo sve posudbe iz Homerova opusa su u knjizi I (12 ih je, dok je u knjizi II samo jedna), kao i većina posudbi od Alkifrona i Filostrata II. Tri učestalo eksploatirana autora znatno su bogatije zastupljeni u prvoj knjizi; tamo je uočeno oko dvije trećine posudbi iz Platonovih i Lukijanovih djela te preko 60% posudbi iz Filostratova opusa. Osim toga, u knjizi II posudbe Lukijanovih redaka redovito su ekstremno dugačke (citati mnogobrojnih riječi popraćeni parafrazama), dok se u knjizi I češće preuzimaju ili vrlo kratki citati ili parafraze. Aristofan je znatno češće eksploatiran u knjizi II (triput u I, a osam puta u II), a sve tri posudbe od Heliodora te obje posudbe od Apolonija i Ksenofonta korištene su samo u knjizi II. Općenito gledano, ogromna većina dugačkih verbatim citata ili citata uz dugačke parafraze šireg konteksta iz izvora su u knjizi I. Rezultati ove analize prikazuju i mogu prikazivati tek narativne tendencije; direktno su ovisni o stanju očuvanosti opusa pojedinih autora ili književnih djela iz pojedinih književnih vrsta, a ton, motivi i tematika pisama, kao i „nositelji” humora u njima (npr. ženska dovrtljivost, bračne nevjere, happy ending) navode na zaključak da Aristenet vjerojatno mnogo više duguje mimu, Novoj komediji, a možda i rimskim obradama Menandrovih komedija, ljubavnim romanima te grčkoj (možda i rimskoj) lirici i epigramima. Ne treba nas iznenaditi kako su pritom najutjecajniji autori upravo oni (prvenstveno prozni) autori čijih se naslova očuvalo više (npr. Platon i Lukijan); alati za pretragu teksta lakše prepoznaju dulje citate, a prozne je autore Aristenet lako mogao citirati *verbatim*.

Pomnija analiza pokazala je da su jezik i sintaksa kasne antike ostavili umjeren trag na retke rukopisa zbirke; u obje knjige dosljedna je upotreba atičkih osobitosti, poput gomilanja medijskih oblika, zadržane

učestalosti dativa, participa, atematskih glagolskih nastavaka, (uglavnom ispravno korištenog) perfekta, čak i pluskvamperfekta. Nadalje, suprotno tendencijama sintakse postklasičnoga grčkog, rijetki su perifrastični futuri, optativi su i dalje relativno česti, kako voluntativni tako i potencijalni, infinitivi također (i u konstrukciji ACI i mimo nje), a upotreba načina *nije pogrešna*; npr. gotovo svi (naoko pogrešni) optativi iza primarnih vremena ili konjunktivi iza sekundarnih mogu biti „opravdani” sporednim pravilima i kontekstualnim odrednicama.⁹⁸ Nadalje, iako je i u zbirci vidljiva prevlast pojedinih veznika nauštrb drugih, postklasični fenomen općeg smanjenja veznika nije izražen. U namjernim rečenicama s $\tau\upsilon\alpha$ u knjizi I optativ se izbjegava, čak i kad je očekivan (npr. iza historijskih vremena), dok je u knjizi II uredno korišten. Taj je veznik češće korišten u knjizi II, dok je $\delta\omega\varsigma$ češći u knjizi I, gdje može doći i s optativima (što nikad nije slučaj u knjizi II). Veznik $\acute{\omicron}\varsigma$ koristi se samo u knjizi I. Neobična je činjenica da su baš sve posljedične rečenice pronađene u knjizi I, kao i da se u baš svim primjerima ignorira pravilo korištenja indikativa za stvarno nastupile posljedice, a infinitiva samo za pomišljene; infinitivi se uredno koriste u slučajevima stvarnih posljedica. Pritom je uočeno i miješanje namjere i posljedice (a u sintaktičkoj formi posljedične rečenice). Nasuprot tome, u uzročnim rečenicama uredno je korišten samo indikativ za opise uzroka događaja koji su doista nastupili, ali to je slučaj u obje knjige. Pritom je veznik $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\iota$ korišten znatno češće u knjizi I (omjer je 8: 1). I u izričnim rečenicama indikativ stoji samo uz činjenice, a uočena je preko četiri puta veća učestalost u knjizi I. Vremenske rečenice nisu se pokazale naročito korisnima u ovom istraživanju; iako su uočene određene razlike u korištenju veznika, mora se uzeti u obzir da značenje veznika ovih rečenica znatno varira, pa stoga i ovisi o kontekstu pisama. Također, pogreške u korištenju načina u ovim rečenicama pronađene su u obje knjige (ali prednjače u knjizi I).

Nekoliko je područja u kojima je djelomično vidljiv utjecaj postklasičnoga grčkog. Uočena je preferencija finitnih konstrukcija naspram infinitivnih, sporadično se miješaju konjunktivi s indikativima futura ili aorista, brka se namjera i posljedica, kao i nastavci medijalnog imperfekta i aorista. Sve navedene „pogreške” češće su u knjizi I te djeluje da je autor te knjige manje vješt u imitiranju klasičnih grčkih sintaktičkih obra-

⁹⁸ Npr. konjunktiv iza historijskog vremena kad je riječ o prijašnjoj namjeri subjekta (v. I.25.12–14, I.27.25–27, II.3.6–9 itd.), namjeri ili rezultatu koji se proteže do sadašnjeg časa ili obadvoje (v. I.15.29–31), a optativ iza primarnog vremena ako se glavni glagol odnosi i na sadašnjost i na prošlost (v. II.21.1–2); usp. Dukat 1990, 366. Aristenet ponekad kombinira načine uz istu glavnu rečenicu: u II.3.6 glagol je u glavnoj rečenici u historijskom vremenu, slijede ga dvije namjerne rečenice, s tim da je u prvoj iza veznika iskorišten optativ, a u drugoj konjunktiv. (Ipak, takva pojava nije neuobičajena ni u klasičnom grčkom; usp. Smyth 1984, 494.)

zaca, no sa zaključcima treba postupati oprezno jer je detektiranih primjera „pogrešaka” ustvari malo.

Važno je upozoriti da, promatrani samostalno, rezultati *nijedne* od provedenih analiza ne bi bezrezervno ukazali na dvojnost autorstva promatrane zbirke. Međutim, njihova *kumulativna kombinacija* ukazuje na kudikamo više različitosti i nepodudarnosti između knjiga I i II no što imaju zajedničkih odrednica (iznimka je, naravno, sama erotska tematika svih pisama). Kako je ranije prikazano, nisu se sve analize pokazale podjednako korisnim „alatima” za dokazivanje inicijalne hipoteze. Najvažnije i najbrojnije nepodudarnosti otkrivene su među formalnim osobitostima: pisma knjige II znatno su kraća, ali se, s druge strane, u njima znatno uvjerljivije oponaša epistolarna forma te sadrže epistolarne formule. Znatne su i razlike u postupcima imenovanja korespondenata i odabira njihova spola te prirode njihova odnosa (hetera su gotovo sveprisutne u knjizi I, dok je u knjizi II veće variranje ženskih partnerica). Manje uvjerljive i „korisne” rezultate dale su analize sintakse i intertekstualnosti. Iako sintaksa ukazuje na nešto manje vještine u baratanju klasičnim sintaktičkim pravilima i obrascima u slučaju autora prve knjige, pojedine „pogreške” pronađene su u obje knjige. Ipak, ta činjenica nije nužno u opreci s inicijalnom hipotezom o dvojnosti autorstva već ukazuje na mogućnost da su autori živjeli otprilike istovremeno i stoga pod utjecajem podudarne faze u razvoju postklasičnog grčkog jezika. S druge strane, razlike u izboru interteksta i u načinu korištenja „posuđenih” rečenica/stihova, ma koliko uočljive bile, direktno ovise o lošoj očuvanosti grčkih književnih tekstova – korpus za usporedbu i potragu za paralelama ograničen je te, sukladno tome, rezultat ove analize daje tek parcijalnu sliku koja ne može biti precizna ni konačna.⁹⁹

Bez obzira na (po mišljenju autora ovoga rada, dokazanu) hipotezu da su *Erotska pisma* produkt rada više autora, sve pretpostavke o načinu nastanka zbirke, kao i o njezinoj ciljanoj publici i individualnoj popularnosti u doba nastanka moraju ostati u domeni nagađanja. Poznato je kako je grčka fikcionalna epistolografija bila bogato zastupljena podvrsta i kako su zbirke nalik Alkifronovoj, Filostratovoj i Elijanovoj bile relativno brojne. Ukoliko bogata produkcija upućuje na popularnost i prihvaćenost tematike kod publike, ne treba čuditi da se među uradcima pojavljuju primjeri tematskih i motivskih preklapanja, kao i imitacije (uostalom, smatra se da je i Elijan stvarao pod znatnim Alkifronovim utjecajem), što bi moglo objasniti imitativne postupke autora druge knjige ove zbirke, kao i njegov (na više polja vidljiv) kvalitativni podbačaj u odnosu na autora knjige I

⁹⁹ Usporedba stilističkih osobitosti pisama knjiga I i II bit će temom zasebnog rada; dodatkom te opsežne analize postojeći rad znatno bi premašio limit duljine. Budući rezultati (ukoliko budu ukazivali na brojne divergencije kao što je slučaj s inicijalnim rezultatima) iskoristit će se kao *definitivna potvrda* hipoteze o dvojnomo autorstvu.

(možda Aristeneta?). Pritom sintaktičke paralele ukazuju na mogućnost da su autori živjeli u bliskom vremenu ili čak bili suvremenici. Uz potpuno tematsko preklapanje i bogatu intertekstualnost, ova činjenica olakšala bi shvaćanje kako i zašto bi se dva kratka i međusobno slična rukopisa mogla omaškom spojiti u jedan u nekoj fazi u prepisivačkoj praksi te kasnije dalje prepisivati u tom spojenom obliku.

BIBLIOGRAFIJA

- Arnott, G. „Imitation, Variation, Exploitation. A Study in Aristaenetus”. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 14 (1973), 197–211.
- Arnott, G. „Pastiche, Plesantry, Prudish Eroticism. The Letters of Aristaenetus”. *Yale Classical Studies* 27 (1982), 291–320.
- Bentein, K. „Register and the Diachrony of Post-classical and Early Byzantine Greek”. *Revue Belge de Philologie et d'Histoire Année* 91 (2013), 5–44.
- Bentein, K. „Finite vs. Non-Finite Complementation in Post-Classical and Early Byzantine Greek”. *Journal of Greek Linguistics* 17, 1 (2017), 3–36.
- Bentein, K. i Janse, M. (eds.). *Varieties of Post-Classical and Byzantine Greek*. Berlin, De Gruyter, 2020.
- Bentein, K., Janse, M. i Soltic, J. (eds.), *Variation and Change in Ancient Greek Tense, Aspect and Modality*, Leiden, Brill, 2017.
- Bianchi, N. „Appunti sulla tradizione manoscritta e la ricezione di Aristeneto”. *Exemplaria classica: journal of classical philology* 12 (2008), 135–144.
- Boissonade, J.-F. (ur.), *Aristaeneti epistolae, ad fidem cod. Vindob. recensuit, Merceri, Pauwii, Abreschii, Huetii, Lambecii, Bastii, aliorum, notis suisque instruxit Jo. Fr. Boissonade*. Paris, De Bure, 1822.
- Browning, R. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969.
- Burri, R. „Zur Datierung und Identität des Aristainetos”. *Museum Helveticum* 61, 2 (2004), 83–91.
- Callimachus. *Aetia. Iambi. Lyric Poems*. Clayman D.L. (ur.). Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 2022.
- Cristofaro, S. *Subordination*. Oxford, Oxford University Press, 2003.
- di Bartolo, G. „Purpose and Result Clauses. ἵνα-hína and ὥστε-hō'ste in the Greek Documentary Papyri of the Roman Period”. U: *Postclassical Greek. Contemporary Approaches to Philology and Linguistics*. Rafiyenko, D. i Seržant. I. (ur.), Berlin, De Gruyter, 2020, 19–38.
- Drago, A.T. *Aristeneto. Lettere d'amore*. Lecce, Pensa Multimedia, 2007.
- Drago, A.T. „The Letters of Aristaenetus: Attribution, Dating, Cultural Background”. U: Marquis, E. (ur.). *Epistolary Fiction in Ancient Greek Literature*. Berlin, De Gruyter, 2023, 105–119.

- Dukat, Z. *Gramatika grčkoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Fabricius, J.A. *Bibliotheca Graeca*. Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1790.
- Fykias, I. i Katsikadeli, C. „The rise of ‘subordination features’ in the history of Greek and their decline the indirect speech traits cycle”. *Journal of Historical Linguistics* 3, 1 (2013), 28–48.
- Gallé Cejudo, R. (ur.). *Aristéneto. Cartas Eróticas*. Madrid, Ediciones Clásicas, 1999.
- Hajdarević, S. *Umijeće varijacije u Aristenetovim Ljubavnim pismima* (neobjavljeni doktorski rad). Zadar, Sveučilište u Zadru, 2013.
- Hajdarević, S. „Imenovanje korespondenata u Aristenetovim Ljubavnim pismima: tradicija i inovacija”. *Hum* XII, 17–18 (2017), Mostar, Sveučilište u Mostaru, 368–390.
- Hajdarević, S. „Sexuality and Sexual Practices in Greek Fictional Epistolography”. *Živa Antika* 69, 1–2 (2019), 19–44.
- Hajdarević, S. „Teofilaktova Pisma – nastavak tradicije, inovacija ili dezintegracija književne podvrste?”. U: *Natales grate numeras?*. Sorić, D., Mijić, L. i Bartulović, A. (ur.), Zadar, Sveučilište u Zadru, 2020, 75–94.
- Hajdarević, S. „Aristaenetus’ Collection: “Male” and “Female” Letters?”. *Systasis* 41 (2023), 1–19.
- Hercher, R. (ur.). *Epistolographi Graeci, recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruxit Rudolphus Hercher*. Paris, Firmin-Didot, 1873.
- Holton, D. i Manolessou, I. „Medieval and Early Modern Greek”. U: *A Companion to the Ancient Greek Language*. Bakker, E. (ur.), Malden, Wiley-Blackwell, 2010, 539–563.
- Horrocks G. „Syntax. From Classical Greek to the koine”. U: *A History of Ancient Greek. From the Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, A.F. (ur.), Cambridge, Cambridge University Press 2007, 618–631.
- Hunger, H. *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*. Zürich, Atlantis Verlag, 1961.
- Kanavou, N. *Aristophanes’ Comedy of Names: A Study of Speaking Names in Aristophanes*. Berlin, De Gruyter, 1977.
- Kanavou N. *The Names of Homeric Heroes*. Berlin/Boston, De Gruyter, 2015.
- Kim L. „The Literary Heritage as Language. Atticism and the Second Sophistic”. U: *A Companion to the Ancient Greek Language*. Bakker, E. (ur.), Malden, Wiley-Blackwell, 2010, 468–482.
- König, J. „Alciphron’s Epistolarity”. U: *Ancient Letters: Classical and Late Antique Epistolography*. Morello, R. i Morrison, A.D. (ur.), Oxford, Oxford University Press, 2007, 257–282.
- la Roi, E. „The Insubordination of If- and That-clauses from Archaic to Post-Classical Greek. A Diachronic Constructional Typology”. *Symbolae Osloenses* 95, 1 (2021), 2–64.
- Lesky, A. *Aristainetos: Erotische Briefe*. Zürich, Artemis-Verlag, 1951.
- Mazal, O. Mazal (ur.), *Aristaeneti Epistularum libri II*. Stuttgart, Teubner, 1971.
- Mazal, O. „Zur Datierung der Lebenszeit des Epistolographen Aristainetos”. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 26 (1977), 1–5.
- Mercier, J. *Ἀρισταινέτου Ἐπιστολαί. Aristaeneti epistolae Graecae. Cum Latina interpretatione et notis*. Paris, Marcum Orry, 1595.
- Osborne, M.J. i Byrne, S.G. (ur.). *A Lexicon of Greek Personal Names Vol. II*. Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Palmer L. *The Greek Language*. London, Faber and Faber Ltd., 1980.
- Pietzko, I. *De Aristaeneti epistulis* (doktorski rad). Wrocław, Typis societatis typographorum Vratislaviensium, 1907.

- Rafiyenko, D. i Seržant, I. (ur.). *Postclassical Greek. Contemporary Approaches to Philology and Linguistics*. Berlin, De Gruyter Mouton, 2020.
- Sambucus, J. (ur.). *Ἀρισταίνετου ἐπιστολαὶ ἐρωτικά· τινὰ τῶν παλαιῶν Ἡρώων ἐπιτάφια*. Antwerp, Plantin, 1566.
- Schlepppegrell, M.J. „Subordination and linguistic complexity”. *Discourse Processes* 15, 1 (1992), 117–131.
- Smyth, H.W. *Greek Grammar*. Cambridge, Harvard University Press, 1984.
- Šimunović, P. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb, Golden Marketing, 2009.
- Thompson, S.A. „Subordination in formal and informal discourse”. U: *Meaning, form and use in context. Linguistic applications*. Schrifin, D. (ur.), Washington, Georgetown University Press, 1984, 85–94.
- Trapp, M. (ur.). *Greek and Latin Letters. An Anthology with Translation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Vieillefond, J. (ur.). *Aristénète. Lettres d'amour*. Paris, Les Belles Lettres, 1992.
- Zanetto, G. „Un epistolografo al lavoro: le 'Lettere' di Aristeneto”. *Studi Italiani di Filologia Classica* 5, 193–211.

SABIRA HAJDAREVIĆ

Sveučilište u Zadru

shajdarevic@unizd.hr

THE HYPOTHESIS OF DUAL AUTHORSHIP OF ARISTAENETUS' *EROTIC LETTERS* REVISITED

SUMMARY

A minor yet intriguing “Aristaenetan question” arises concerning the figure of Aristaenetus himself – namely, whether such an author ever truly existed and, if so, whether he was indeed the one who composed the *Erotic Letters* collection. The coincidence is rather peculiar: under the name Aristaenetus there has been preserved a collection of fifty erotic letters, the sender of the very first letter of which is likewise named Aristaenetus. It is possible that the “author’s” name was in fact derived from the text itself by a careless scribe who, upon encountering a manuscript lacking the author’s name, mistakenly copied the first name he saw – that of the sender of the first letter – and that this name subsequently came to be regarded as the author’s in the later manuscript tradition.

While the authorship of the 6th century epistolary collection entitled *Erotic Letters* is severely questioned by scholars, its unity is predominantly taken as a fact. However, even a cursory glance at the letters of the collection reveals their marked inconsistency. Some are only a few lines long, while others extend to as many as more than a hundred. They also differ significantly in the degree to which they imitate the epistolary form: alongside letters that, in their formal cha-

racteristics, closely resemble “real” letters and could easily be imagined as preserved specimens of actual correspondence, there are others that resemble short narratives or anecdotes about third parties, to whom correspondents named in the letter headings appear to have been arbitrarily assigned. Some letters abound in descriptions of nudity and the lovers’ physical encounters, whereas others are remarkably modest and prudish in this respect. Furthermore, the author drew upon a highly diverse range of sources – that is, intertexts – spanning from Homer to late antique writers, incorporating their verses or prose passages into his own letters in strikingly varied ways, some of which are exceptionally complex.

A more careful examination of these differences has revealed that the two books of the collection differ from one another quite substantially in their characteristics. Therefore, the hypothesis of this paper is that only Book I represents a complete epistolary collection (written by Aristaenetus?), while Book II might be somebody else’s unfinished draft version that was meant to be refined later on, a poorly executed attempt at imitation of the letters of Book I, or both.

In terms of methodology, the letters of Books I and II will be scrutinised separately in order to conduct the meticulous comparison of the letters’: formal characteristics (e.g. the letters’ length and their mimesis of the epistolary form), the choice of the correspondents’ names, occupations and marriage statuses, content features (the plot and its outcome, the levels of nudity and/or erotica displayed, construction of gender etc.), intertextuality (the choice of intertexts and the methods of their exploitation), and syntax.

By collectively considering the results of all these individual analyses, the initial hypothesis will either be confirmed or rejected – that is, the plurality of authorship of the collection as a whole will be demonstrated, or, alternatively, consistent formal, thematic, intertextual, and syntactic patterns will be identified, indicating the collection’s unity and singular authorship.

